

1

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK SANATI'NDA ŞAMANİZM'İN ETKİSİ

Ahmet Dalkıran

Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü
Alaaddin Keykubat Kampüsü Selçuklu/ Konya

1

THE EFFECT OF SHAMANISM IN PRE-ISLAMIC TURKISH ART

Ahmet Dalkıran

Selcuk University Fine Arts Faculty
Campus of Alaaddin Keykubat Selcuklu / Konya
dalkiran30@hotmail.com

ABSTRACT

The fact that the old Turkish faith continues to exert an influence on socio-cultural life of modern Turkey despite the Islamic religion has attracted researchers' attention and the issue has been investigated various times

However, it has been observed that studies on the effects of the old Turkish faith, which left such deep imprints on Turkish cultural life, on pre-Islamic Turkish art are limited.

Therefore, by way of a review of literature, an overall investigation of shamanism was performed, the place of kam (religious man) in Turkish culture was examined, and an attempt was made to find out the effects of this tradition on the arts of the Huns, Gokturks and Uighurs, which are considered among pre-Islamic Turkish arts. By this way, it was intended to remove the lack of knowledge in this regard.

The data obtained from the study revealed that the Hun and Gokturk arts derived its sources from a systematization of primitive beliefs such as animal mother/ancestral cults within shamanism whereas the Uighurs produced an art under the effects of Buddhism and Manichaeism.

Keywords: Shamanism, Shaman, Kam, Pre-Islamic, Turkish Art.

GİRİŞ

İnsanların dı dünyadaki nesnelere ya da zihin dünyasında yorumladıkları şeyleri, çeşitli biçimlerde ifade etmelerinden ötürü sanat ya da sanatlar doğmuştur. Bu yorumlardaki benzerlikleri ya da farklılıkları ise insanların içinde buldukları sosyo-kültürel yapıya bağlı olarak tarihten getirdikleri ve üzerine yeni eklemeler yaptıkları gelenekleri ile özel yetenek ve becerileri belirler.

Bu nedenle sanat eserlerindeki benzerlik ve farklılıklar tesadüflerle ifade edilemez. Sosyo-kültürel bir ortam içerisinde bulunan sanatçı birçok unsur tarafından etkilenmekte ve bu etki doğrudan olarak onun sanatına yansımaktadır. Bu etkilerden birisi ve en önemlisi dini inançlardır.

Eserlerini yaratırken dini inancı uzakta gibi görünen sanatçıların bile hayatları yakından incelendiğinde dini duyarlılık diyebileceğimiz bir taraflarının olduğu görülecektir. Bu duruma Van Gogh'un hayatı iyi bir örnektir. Sanatçı "... Dinin rahipleri ile büyücüleri, yaratıcı sanatçılarla aynıdır, ve sanatın işi sadece tapınma veya yatırtmadır" (Read,1990, s.4-5) diyerek sanat ile din arasındaki yakı

Ara tırma yapılırken; ara tırmada kullanılan kaynaklardan elde edilen bilgilerin gerçeği yansıttığı, slamiyet öncesi Türk sanatını Hun, Göktürk ve Uygur Sanatları'nın olduğu turdu u varsayılmıştır. Bu nedenle konu;

slamiyet Öncesi Türk Sanatı'nı olduğu turdu u varsayılan Hun, Göktürk ve Uygur sanatlarına eski Türk inanç sistemi olan şamanlığın etkileri ile sınırlandırılmıştır.

Bir milletin gelişimi sanatıyla belli olmaktadır. Bir toplumu tanımlayan ve tanıtan en etkin öğe o toplumun sanatıdır ve sanatta özgünlüğü yakalamaksa atalarının sanatını iyi tanımakla hangi şartlarla olduğu unu iyi bilmekle ve ona sahip çıkmakla olacaktır. Sanatta yakalanan özgünlük ancak bu şekilde korunur ya da elde edilir.

Günümüzde şamanizm Türklerin eski inancı olarak kabul edilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki Türklerde şamanizm değil Kamlık geleneği vardır. Ancak ara tırmacılar dünya üzerinde şamanizm olarak isimlendirilen inançlarla eski Türk inanç sisteminde benzerlikler bulunduğundan için Batı ara tırma mantığı ile bir genellemeye gitmişler ve eski Türk inanç geleneğini de şamanizm olarak isimlendirmişlerdir.

Burada konu hakkında bilgi edinmek isteyen ara tırmacılar için bir kavram karmaşasına neden olmamak için şamanizm terimi kullanılmı ancak Türklerde bu terim yerine Kamlık teriminin kullanıldığını vurgulanarak ayırımın yapılabilmesine imkan sağlanmaya çalışılmıştır.

Ara tırma kapsamında okuyucuyu konuya hazırlamak için şamanizm ve Türk kültüründe Kamlık geleneği açıklanmış daha sonra, slamiyet Öncesi Türk Sanatı içerisinde de erlendirilen Hun, Göktürk ve Uygur sanatları incelenerek şamanlık etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ara tırma sonunda elde edilen bulgulardan çıkarılan sonuçlarla, Türk sanatının kalite ve veriminin artırılması hedeflenmiştir.

ŞAMANİZM NEDİR? TÜRK KÜLTÜRÜNE YANSIMASI NASIL OLMUŞTUR?

Şamanizm

Bozkırın ve onun sonsuzluğunun arkısıdır şamanizm. Kavurucu sıcaklar, dondurucu kışlar ve fırtınalarla biçimlenmiş; afet saçan bir doğanın kucağında, kıtlığın ve açlığın iddetinde evrilmiş bir inanç sistemidir. Çine doğdu u coşkuyla zor, köuller acımasızdır. Bir yanda Sibirya'nın buzdan toprakları, öbür yanda yağış yüzü görmeyen çöller. Kışları eksi elli derecedeki bozkırlarda donan gök

bölgelerde mil10 Tc0 Tw<0TÜa.4(r)n öesire375

pahasına, onu bulunmaması gereken bir yere oturmuştu; kaldı ki, yukarıda sözü edilen toplumlarda, daha doğru olarak bu ekilde nitelenen birçok kimse mevcuttur. aman demek, herhangi bir sınıflandırmada yerini alabilecek kadar güçlü bir kimlikli olan kimse demektir. üpşesiz ki, en gerçek aman'ın kendisi dahi, kimi zaman, ihtirası veya rakiplerine karşı duyduğu kıskançlık nedeniyle, kendi öz yetenekleri ile ilgili olmayan alanlara ve kendi özel uygulayıcıları olan her türlü büyü ile ilgili eylemlere karşı olabilir, sosyal ve siyasi hayatı yönetmek iddiasında olabilir. Bu tür eylemler, yetkinin kötüye kullanılması anlamına gelir..." demektir.

amanizm kelime olarak da aman sözcüğünden türemiştir. Etimoloji araştırmalarıysa aman sözcüğü'nün Tunguz dilindeki "Saman" dan geldiğini ortaya koymuştur. Bu sözcük bazılarına göre de "ruhlarla desteklenmiş adam" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca gelecekte haber verme, büyü yapma, ruhlarla ilgili kurma, hastalıkların iyileştirilmesi de aman sözcüğü ile tanımlanmıştır. amanlı'nın doğuya tapma, doğu üstü ruhlarla inanmaya yönelik bir din olduğu da belirtilmiştir (Yücel, 2000).

amanların çok eski bir tarihleri olduğunu ifade eden Banzarov; Orta Asya'da aman varlığının ilk defa VI. yüzyılda Çin kaynaklarında geçtiğini bildirmektedir (ener, 2003). aman kelimesi Avrupa'da da sbrand'ın Çin'deki elçisi tarafından, XVII. yüzyılın sonlarında öğrenilmiştir. Daha sonra Ruslar tarafından ve ondan sonra da bütün dünya tarafından, herhangi özel bir neden bulunmaksızın, söz konusu kimlikli tanımlamak için kullanılmıştır (Roux, 1998).

Kelimenin kökenine ait bugüne kadar yapılan araştırmalardan bir görüşe göre de sözcüğün kökeni Sanskritçe'deki "aman" dan gelir (Perin, 2007).

Türk kavimleri ise amanlarına Türkçede yaygın ekilde kullanılan "aman" adını vermişlerdir. Yakutlar, "aman" kelimesini, Kırgızlar, Özbekler ve Kazaklar "aman" kelimesini kullanmışlardır. Moğollar bunu Sir G. Clauson'un "aman" eklinde çevirdiği fakat anlamı aslında daha karmaşık olan ve Türkçe "aman" kelimesinden alındığı sanılan "aman" kelimeleri ile ifade etmişlerdir (Roux, 2003). Yakutlar ve Altaylar kadın amanlarına "aman" olarak hitap etmişlerdir.

Türk kavimlerinin kullandığı "Kam" ise, "kahin", "tabip", "filozof", "alim" anlamlarına gelmektedir. Eski Türkçe metinlerinde "sihirbaz" ve "rahip" anlamlarında da kullanıldığı görülmüştür. Kam kelimesi, Divan-ü Lügat-i Türk'te "Çe itli Hastalıkları tedavi etmek için tabibin yanında kam da yer alır. Tabip hastalığı ilaç ile (ot) tedavi eder, Kam ise hastayı kendi usulüne göre daha çok ruhi yollardan, efsun vb. iyileştirmeye çalışır" ibaresi ile yer almaktadır" (ener, 2003, s.21).

Türk Kültüründe Kamlık Geleneği

slamiyet öncesi, Türklerin inanç sisteminde, dünya; gök, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır.

Yukarıdaki dünyayı *İl* i Tanrı ile ona bağlı iyi ruhlar temsil etmekteydi. Türkler başlangıçta doğrudan göğe tapmırlardı. demi lerd; o zamanlar gök mavi demektir, Tengri'de gök. Sonradan Tengri, Tanrıya dönüerek anlamında kullanıldı. Mavi demek olan Gök de semanın yerine geçti. çe itli Türk kavimlerinde ya da diye anıldı.

Büyük yaratıcı Ülgen sadece iyilik ederdi. Dokuz kızı, yedi o lu ve kendisi gibi iyi yardımcı ruhları vardı. Kızları *İl* diye anılırdı. O ullarının her biri *İl* gö ün bir katındaydı. Yardımcı ruhlar da 'le insanlar arasında elçilik yapar, Kam'ın yukarı dünyaya yaptığı yolculukta ona rehberlik ederlerdi. Birinin adı *İl* (kar ılayıcı), di erleri *İl* ve *İl* 'tır (nan, 196).

Bunlardan başka birkaç iyi ruh daha vardı. Altaylılarda akutlarda *İl* bunların başında gelirdi. Bu di i ruhların çocukların koruyucusu oldu una inanılırdı.

Yeryüzünü, yı ise insanlar oluşmaktadır. Yeryüzünde, yer ve su tanrıları vardır. Altaylılar yer ve su Tanrılarını gök ve yeraltı ruhlarından başımsız olarak kabul etmektedirler. nsana benzetilen yer-su ruhlarının genel adı tır. Çünkü bunlar belirli bir yerin adıdır. Bir da m, ırma m ya da bir gölün adı gibi. Bundan dolayı da , ırmak, göl adları sadece birer co rafi adlandırmadan ibaret de il aynı zamanda o yerin sahibi olan ruhların adlarıdır. Her da m, ırma m ya da gölün ruhu bulundu u bölgeyi korur ve o bölgede hüküm sürer (ener, 2003). Tanrı Da ları gibi.

Yeraltı dünyasını *İl* yı Tanrı ile ona bağlı yardımcı kötü ruhlar oluşmaktadır. insanlara her türlü kötülü ü yapardı; hastalık, felaket, ölüm, afet hep onun ya da yardımcılarının eseri idi. Dokuz o lu *İl* ve dokuz kızı ile yardımcı ruhları vardı. Kızlara Kara Kızlar denirdi. Kızlarından ikisinin adı ve (Sadece ikisinin adı r.

- 1- Soyla geçen amanlık görevi: Baba ve ana soyundan geçebilir. Bu durumda aileden birinin veya birkaçının aman olması ve ecdat aman'ın kendi soyundan birini amanlık görevi için seçmesi söz konusudur.
- 2- Ecdadı aman olmayan birinin ruhlar tarafından amanlık görevine seçilmesi.
- 3- insanın kendisinin amanlık yolunu seçmesi ve aman sırlarını öğrenmek için uzun bir mesafe kat etmesidir.

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK SANATI'NDA ŞAMANİZM'İN ETKİSİ

Hun Sanatı'nda Şamanizm'in Etkisi

Ç Asya'da çe itli kültürlerin geli meleri arasında, yaklaşık olarak M.Ö. VI. yüzyılda; Hunlar (Hunların ataları), meçhulün karanlıkları arasından ansızın çıkarak yeryüzündeki ilk göçebe imparatorlu unu kurmuş, büyük istilalar başlatmış, geniş kitlelere hükmetmiş ve en önemlisi kendilerine özgü bir sanat yaratmışlardır.

Ç Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında da mık göçebe halde yaşayan Proto-Hunların sanata olan e ilimleri basit bir oyundan ibaret değildir. Sanatçılar, konuları de i ik açılardan görmekle ve belli kalıplar üzerinden i lemekle geleneksel sembolizme zorlanmışlardır. Bozkırda geli en “Şamanizm”ün Orta Avrupa'ya ve Ön Asya'ya kadar yayılmasının ve uzun zaman devam etmesinin izahı, desenlerinin yalnız süslemek için yapıldı nda aranmamalıdır. Bu desen köklerinin Hunların atalarının, tabiatüstü kuvvetlere karşı e ilimlerinden ortaya çıktığı da göz önüne alınmalıdır (Diyarbakırlı, 199).

Hayvan üslubunun ortaya çıkışı dini inanış ve anlayışlarda saklıdır. Bütün bunlar ve atalarla ilgili oluşturulan dini sisteme dayanır. Zamanla şamanizm de önemli bir kaynak olmuştur. Bunlara bağlı geli en mitoloji ve kozmoloji hayvan tasvirleri yapılmasına etkindir. Böylece hayvanların, insanların türediği veya insan olarak kabul edilmesi, koruyucu ruh olduklarına inanılması, kalıntılara saygı gösterilmesi gibi hususlar, hayvan tasvirleri yapılmasına ve zamanla bu yöne a ırlık veren bir sanatın doğmasını sağlamıştır.

Gündelik yaşamda kullandıkları e yalara i ledikleri süsler bozkırda beraber ya adıkları hayvanların tabiata dönük ya da üslupla mı figürleridir. Tabiatın a ırtları altında ve bozkırın birçok tehlikesine maruz kalarak yaşayan Hunların ataları ya da Çinlilerin deyimleriyle “Şeytanlar”, kah vah i hayvanları avlıyor kah onlardan kaçmaya çalışıyorlardı. Bu hayvanları yaşam ve ölümün kaynağı olarak benimsemekle kalmıyor, yaptıkları çizgisel resimlerle de resim sanatını tescilliyorlardı.

Efsanelere göre; Hunların atalarına geçitlerinde sihirli bir geyik yol göstermişti. Bizans kaynaklarının naklettiği rivayetlere göre, Avrupa Hunları'nın istila hamleleri bu ola anüstü olaydan sonra başlamıştı. Bu rivayetler aynı zamanda Hunların men e efsanesine ık tutmaktadır. Onların nazarında geyi in

özel bir önemi vardır. Hunların ve skitlerin özellikle geyiğe olan eylemleri yüzünden Avrasya bozkırlarında çeşitli malzemeden yapılmış tabiatçı görümlerle ya da üslupla mı sayısız geyik figürüne rastlanmıştır (Resim-1). Bugün bile Anadolu'da hala bir "geyik" efsanesi masalları süslemeye devam etmektedir (Diyarbakirli, 1999).

Resim-1: Frolov koleksiyonundan eyer kayısı süsü

Gün yüzüne çıkartılan tüm bu buluntuların aynı zamanda sancak ve tüp sopalarının ucunda da takılı olması şamanist Türk inancında koruyucu bir anlam taşıdıklarının da göstergesidir (Resim-2).

Daha önce de belirtildiği gibi Kam'ın doğu üstü dünya ile ilgiliyi geçerek, halkın çeşitli sıkıntı ve isteklerine çare bulmak için yukarı ve aşağı dünya yolculuklarında kendisine, "geyik" gibi çeşitli hayvanlar yardımcı olmaktadır. Şaman bunların yardımıyla veya onların biçimine bürünerek gökyüzüne çıkarak tanrılardan, ruhlardan, "geyik"den gerekli şeyleri alır ve insanların yardımına koşar, derdlerine çare bulur ve hastalıklarını iyileştirir. Bu hayvanlardan biri mutlaka Kamın koruyucu ruhudur (Çoruhlu, 2002).

Resim-2: Çadır direğinin ya da Sancak sopasının ucuna geçirilen bronz'dan yapılmış bir heykeli.

Bu yardımcı ruhlardan birisi olan "geyik"e ait figür, en eski dönemlerde Hiungnu'lara ait at koşum süslerinde, kılıç kabzalarında, kamçılarda, bele takılan sarkıntılı kemerlerin madenden yapılmış plaka ve tokalarında karşımıza çıkmaktadır (Resim-3). Ayrıca yine şamanlığın etkisiyle Ordos bölgesinde madenden birçok kemer süslemelerinde, hayvanlar hareketli gruplar ya da teker teker sakin halde görünür. Bunlar arasında hayvan mücadele sahnesi olarak isimlendirilen, yırtıcı hayvanın bir başka yırtıcıya saldırısını sık sık tekrarlanmıştır.

Resim-3: Kurt ve yılan mücadelesi, altın kemer tokası.

Bilinen ilk hükümdarları (M.Ö. 220-209) ve ondan sonra gelenlerle Orta Asya'da Türk siyasi birliğini kurarak imparatorluk haline gelen Hunlara ait kurganlardan çıkan eymalar üzerinde görülen hayvan mücadele sahnelerinin men eii yine amanlık inancındaki koruyucu ruh tasavvuru ile ilgilidir (Diyarbakirli, 1999). Zira, amanlık da hayvan ana/ata kültü'nün bir yansıması olarak herhangi bir kahramanın, din adamının ya da önemli bir kişinin bir hayvan eiminin oldu u kabul edilir. Öyle ki bu kahraman öldü ünde onun koruyucu ruhu olan hayvan da ölmekte veya hayvan öldü ünde kahraman da ölmektedir.

Bununla ilgili olarak bir menkıbesinde adlı bir Kam, bir ayini gerçekle tirirken bir gök ve bir kara bo anın birbirleri ile mücadele ettiklerini görür. hayvan donuna (kılı na) girerek gök bo aya saldırır. Yenilen gök bo a kurt biçimine girerek kaçır; dolayısıyla hayvan e i olan kara bo aya yardım etmi olur. Bu menkıbede hem biçim de i tirme (amanizm) hem koruyucu ruh teması (amanizm) hem de hayvan üslubunun en önemli sahnelerinden olan hayvan mücadele tasvirlerine de inilmektedir (Çoruhlu, 2002).

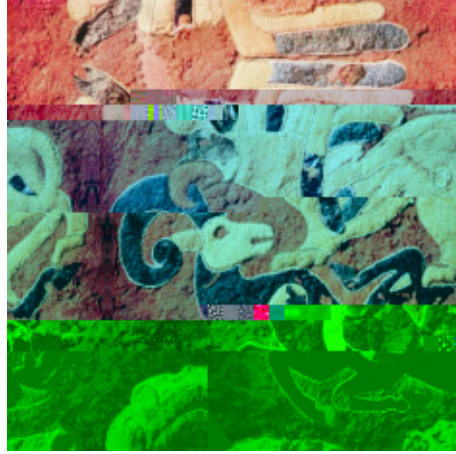
Abdülkadir nan (192)'da yine konuya örnek te kil etmesi bakımından isimli eserinde, G. Potain tarafından tespit edilen bir Kazak hikayesine yer vermiştir. Hikaye'ye göre; , in bütün seferlerine i tirak eder, askerlere yol gösterirmi . Onun önünde her zaman kızıl bir tilkinin rehberlik etti i görülmü . Bu tilki onun (koruyucu ruh) imi . Bir gün ona “ dem i . Bunun üzerine 'ı da çıkarmı , kendisinde a a ı inmi . a a ıda kızıl bir tilki görmü . Birdenbire bu tilki üzerine bir kartal hücum ederek yere sermi .

in yanına gelmi ve diye sormu . gördü ünü anlatmı . dem i .

Orta Türk destanlarından ile destanlarında da bu tarihi kahramanların arvak'larından söz edilmektedir. 'nin arva ı 'ın arva ından kuvvetli oldu undan o her geldikçe 'ta bir korku peyda olurmu da kendi duymazmı . Bu korkuyu 'ın karısı fark edermi .

amanlık inancında sadece insanların de il hayvanların ruhları da önem te kil etmektedir. Bunun örneğini de av esnasında aman'ın rolünü açıklayarak verebiliriz; Kadın ya da erkek aman av esnasında avı gözlemekte ve öldükten sonra ruhunun insanlara zarar vermemesi için hayvanın ruhunu ele geçirerek yatı tırmaktadır. Ruhu ele geçirirken de hayvan kılı na girerek onunla mücadele etmektedir. Tabii ki bu mücadele tamamen aman'ın ayin sırasında beyninde ya adı ı bir olay oldu u için olanları sadece o bilmektedir. Bildiklerini resmetmek de onun görevi olsa gerektir.

Hayvan mücadele sahnelerinde görülen hayvanlardan birinin ya da her ikisinin birden olmasının, kanatlı aslan vb. mitolojik bir görsellik sergilemesinin de; amanın biçim de i tirerek yeryüzü, yeraltı (a a 1 dünya) ve gökyüzün de (yukarı dünya) ku ekinde uçması, ayrıca sava tı ı hayvanı (hayvanın ruhu; amanizm de ruhlar hep hayvan ekinde tasavvur edilmi tir) alt edebilmesi için her ortamda hareket edebilme dü üncesinden kaynaklandı ı söylenebilir (Resim-4).

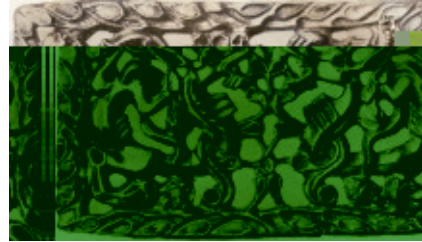

Resim-4: Birinci Pazırık Kurganı, keçeden yapılmış eyer örtüsü kartal grifonun da keçisine saldırı ı

Görüldü ü gibi, Hun Sanatının aheserlerinden olan hayvan mücadele tasvirleri için, ilkel devirlerde olu an hayvan ana/ata kültürünün geli erek amanizm içinde sistemle mesinin bir yansıması oldu u söylenebilir.

Hun sanatında yine kurganlardan çıkan keçeler, eyer örtüleri ve kuma gibi e yalar üzerinde kartal motifinin önemli bir yer tutması; kartal'ın amanın koruyucu ruhu olmasının dı nda, yine amanist inanı a göre aman'ların yeryüzüne bir kartal tarafından getirildi i ve aynı zamanda kartalın Tanrının gölgesi olarak görülmesi dü üncesinden kaynaklandı ı ekinde açıklanabilir. Ayrıca en büyük yeminler onun adına yapılır, kısır kadınlar çocuk vermesi için ona yalvarır ve bundan sonra meydana gelen çocu a da denirdi (Uzun, 2007).

Radloff (196) kartal konusunda: amanlı ın rahibi olan ve Türk halkları tarafından kendisine denilen aman, insanla ruhlar arasındaki ileti mi sa lar. Bu atalar ve ruhlar, genellikle bir hayvan ile özde le ir, böylece bir hayvan-ata kültü olu ur. amanizm de kartal, böyle bir hayvan-ata olarak kabul görür diyerek açıklık getirmektedir. Ayrıca kartal, Altay mitolojisinde de en büyük Tanrı sayılan Ülgen'in yedi o lundan birisidir (Akalin,19).

ö̃

Eski Türk geleneğine göre, bu dünyayı ortasından (göbeğinden) öte-aleme ve
 1 (Kutup yıldızı) Yıldızı'na bağlayan, dalları vasıtasıyla amanlara yer
 yüzünden yüksek alemlere yolculuk yapma imkanı sağlayan bir ağaçtır. Buna
 Demir Ağaç, Hayat Ağacı' da denir.

amanist geleneğine göre, Dünya, “Göğün Göbeği” ile bu ağaç sayesinde irtibat
 halinde olup, bu ağaç ile beslenir. Eski Türk geleneğine göre göğün göbeği bir
 yıldızdır. (Gök sözcüğüünün amanizmde üç anlam içerecek şekilde kullanıldı
 1 görülmektedir. Örneğin Altay amanı Tanrı Ülgen'e seslenirken aynı cümlede
 bir ayrım yaparak “ulaılmaz mavi gök”, “eri ilmez ak gök” ve “dönen yıldızlı
 gök” der ki, bu üç ayrı terimin gökyüzünü, spiritüel (ruh-ruhani) göğü ve uzayı
 ifade etmek üzere kullanıldı 1 ileri sürülür).

Ural-Altay kültürlerinde gök katları, ya am ağacı, kayın ağacından yapılmış
 direk üzerine ya da bir kayın ağacının üzerine kertikler açılarak temsil edilir.
 Orta Asya'da kutsal kayın ağacına açılan bu kertiklerin sayısı 7, 9 veya 12 olur.
 Sibirya'da ya am ağacını ve yerin eksenini aynı zamanda, aman'ın transa
 geçtiği çadırının ortasındaki kayından yapılmış direk temsil eder. Kayın ağacına
 verilen önem, Türklerin akrabalık bağlarını gösteren isimlerde de “kayın”
 sözcüğüünü kullanılmasıyla görülür (kaynata vs.).

Altay amanı'nın uçuş denilen trans deneyiminde son gök katına varabilmesi
 yedi, dokuz veya on iki katla ilgili kilendirilen bu ya am ağacına tırmanmasıyla
 ifade edilir. Bu ağacın sekiz dallı olarak belirtildiği Yakut geleneğinde yerin
 göbeğinden çıkan, çiçek açan bu ağacın tepesinin köpüklü, sarı, insanlara
 ifa verici bir sıvı içinde olduğu ifade edilir. Sibirya amanizm'inde ya am ağacı
 7'nin yanı sıra ve 12 sayılarıyla da ilgili kilendirilir.

Ya am ağacının da tıpkı yardımcı ve koruyucu ruhları simgeleyen hayvanlar
 gibi, Hun sanatında karımıza çıkmasının tesadüf değil, amanist inançta
 kapladığı geniş alandan kaynaklandı 1 söylenebilir.

Göktürk Sanatı'nda Şamanizm'in Etkisi

“Onlar, kısrak sütünden yapılmış kımız kullanırlar ve bunu sarho oluncaya kadar
 içerler. Ruhlara tapar ve amanlara inanırlar. Savaşta ölmeyi şeref, fakat
 hastalıktan ölmeyi zillet sayarlar.” (Heger, 2003, s.11) diyen Çin kaynakları,
 Göktürklerin geleneklerini Hun Türklerine benzeterek onları bu şekilde
 tanımlamaktadır.

Göktürkler, VI. yüzyıl ortalarında Orhun nehri batısındaki yayla bölgesinde
 (Ötügen) kurulup, Mançurya'dan Karadeniz sahillerine kadar uzanan büyük Türk
 imparatorluğu, devlet ve millet olarak Türk adını kullanan ilk büyük siyasi
 birliktir. Çin kaynakları da Göktürklerin Asya Hunları soyundan geldiğini açıkça
 belirtmektedir. Kendilerine ya da demilerdir. Kitabelerde ilk defa

Gök Türk (Kök Türk) adını kullanmışlardır ki bu, gök e, Gök Tanrıya bağlı manası. 1 T.944031 Tc9

De erli o lunuzdan, evladınızdan çok daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi...[Kül Tigin Abidesi, Güney do u cephesi],

Babam Ka an öylece ili, töreyi kazanıp uçup gitmi . [Bilge Ka an Abidesi, Do u Cephesi],

ile ilgili inanı lar, ilk Türk Müslüman dervi lerinde de devam eder. Bu dervi lerin birer ku ekline girdi inden (Anadolu'da "donuna girmek" deyimini kullanılır) bahsedilir. Mesela Ahmed Yesevi'nin; Turna donuna, Hacı Bekta Veli'nin ise Güvercin donuna girdi i söylenir (Uzun, 2007).

Dil ve edebiyat bakımından oldukça zengin ve ileri eserler bırakmı Göktürklerin sanatları da oldukça geli mi , fakat soygun ve tahriplerden pek azı günümüze kadar gelebilmi tir.

Bunlardan Kültigin Mezar Anıtı; günümüz de (Hoça Saydam) denilen bölgede, etrafı yüksek kerpiç duvarlarla çevrili bir alandadır. Kültigin anıtının tepesi yarım daireye benzemektedir. Bu tepe bölümünün her iki tarafına alçak kabartma tekni inde iki ejder figürü yapılmı tir.

Anıtın do u cephesinde Göktürkçe (ya da Orhunca dedi imiz) alfabeyle Türkçe yazılar, batı cephesindeyse Çince yazılar bulunur.

Kültigin anıtına gelen yol üzerinde 169 balbal (kaybolanlar hariç), nöbet bekleyen bir çift koç heykeli ve kaplumba a biçiminde bir mermer kaide bulunmaktadır. Külliye'nin giri i ile denilen yapı kalıntıları arasındaki saygı yolunun iki tarafında, mermerden yapılmı ki i heykelleri vardır (Resim-7). Çin kaynakları bu mezar anıtının yapılı nı ayrıntılı olarak bildirmektedir.

amanist Türklerde ölümden sonraki hayat büyük önem ta ımaktadır. Bunu Hunlarda da görmü tük. Zira Hun kurganlarında bulunan e yalar ve cesetlere baktı ımız da bunu bariz bir ekilde görebiliriz. Hun asilzadeleri öldü ünde onunla birlikte en sevdi i kadını, ileri gelen subayları, köle ve hizmetçileri, halktan bazı ileri gelenler, kendini göstermi delikanlı cengaverleri, cins atları, silahları, günlük e yaları da mezara koyuyorlardı. Bu mezarlarda bazen yüzlerce, binlerce at ya da insan olabiliyordu. Bu ölen ki inin itibarına göre de i mekteydi.

Resim-7: Kültigin Anıtının eması

Göktürklerde de aynı inancın devam etti ini Orhun mezar anıtlarıyla görmekteyiz. Koç amanlıkta yardımcı ruhlardandır. Burada da iki koç heykelini

görmekteyiz. Ayrıca balballar ölen kişinin dünyada iken öldürdüğü diğer manlardır ki ölümünden sonra ona hizmet edecek diğer ünlüden yapılmırlardır.

Göktürkler defin töreninde; Ölüyü çadıra korurlar. Oulları, torunları, erkek-kadınba ka akrabası atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolanırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip a larlar. Yüzlerinden kan ve ya karı ık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölünün bindi i atı, kullandı ı tüm e yayı ölü ile beraber ate te yakarlar; külünü yılın muayyen bir gününde, mezarı gömerler. İkbahar da ölenleri sonbahar da, otların ve yaprakların sararmaya başlad ı zaman, k ın ve güzün ölenleri çiçekler açtı ı zaman (İkbahar) gömerler. Defin günü ölünün akrabaları tıpkı öldü ü gün yaptıkları gibi, at üzerinde gezer, yüzünü keser ve a larlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini, hayatında yaptı ı savaşları resmederler. Bu ölü hayatında bir adam öldürmü se mezar üzerine bir ta koyarlar. Bazı ölülerin mezarında bu ta ların (balbal) yüze, hatta bine ula tı ı görülmektedir (nan, 192) (Resim-). Bunlar ın d ında mezar üzerine bir de ölünün kendisini simgeleyen ve adına bediz denilen bir ta dikilir.

Kültigin anıtında, Kültigin ve hanımı yan yana oturur vaziyette canlandırılmı tır. Ancak heykellerin parçalanması sonucu birçok parçası kaybolmu tur. Ele geçenler arasında sıkıca kapanmı dudaklar, enerjik bir çene ve yüz hatlarıyla kuvvetli bir ahsiyet gösteren Kültigin'in yüksek ba lıklı bir ba heykelinin ön kısmında kartal arması bulunmaktadır (Resim-9). Ba lık ve kanatları açık ku Türk gelene ine uygundur. Kartal Göktürklerde "kudret" in simgesidir. Kudret'se en güçlü olan Tanrı'yı ifade eder. Kültigin'in ba lı ındaki kartal motifini gücün, kudretin simgesi olması d ında daha önce gördü ümüz amanizm içindeki hayvan ana/ata kültürüne ba lı koruyucu ruh olarak da de erlendirebiliriz. Yukarı dünyanın tanrısı Ülgen'in yedi o lundan birisinin isminin de kartal oldu unu hatırlarsak buradaki kartal armasını amanizm'le ili kilendirmek kaçınılmaz olmaktadır.

Resim-: Bir Balbal

Resim-9 Kültigin'in Ba lı ve hanımına ait ba ve gövde

Bilge Ka an abidesinde de iki sıra halinde balballar batıdan doğuya uzanmaktadır. Ayrıca kaplumba a hariç hepsinin ba lı kopmuş dört erkek ve bir

yatan aslan heykeli bulunmu tur. Aslan da şamanizm’de yardımcı ruhlardandır. Hun sanatında hayvan mücadele tasvirlerinde sıkça görülmektedir.

Yine Tonyukuk Abidesinde mezar anıtı olarak dü ünülmemesine ra men iki sıra halinde sekiz erkek figürü ayakta ve oturmu olarak yan yana sıralanmı tır. Balballar ise a a 1 yukarı bir kilometre kadar uzanmaktadır (Aslanapa, 19).

Uygur Sanatı’nda Şamanizm’in Etkisi

Uygurlar, Büyük Hun devletinden itibaren, Orhon ve Selenga nehri kıyılarından Aral gölü kenarlarına kadar yayılan, önce Töles daha sonraysa Dokuz O uz adını ta ıyan, kendilerini di er Türk zümrelerinden –mesela Göktürklerden ayıran bir Türk kavmidir. Göktürkler’e ba lı olarak ya ayan Uygurlar, Basmil ve Karluk Türkleriyle birle erek 744’te Göktürk devletini yıkmı lar ve Uygur devletini kurmu lardır (Ögel, 19).

Göktürk alfabesi ile Uygurca, aynı zamanda Çince ve So dca olarak yazılmı olan 32 tarihli Uygur Karabalgasun kitabesinde, imparatorluk devrinde Uygurların Mani dinine girdiklerini 762 yılında Böğü Ka an’ın Mani dinini devletin resmi dini haline getirdi i ve eski dini tasvirlerin yakıldı ı belirtilmektedir. Ancak tüm bunlara ra men, Uygurlarda en çok ra bet gören din bu olaydan önce Uygurlarda ekillenmeye ba layan Budizm’dir.

40’ta ba kentleri Karabalgasun Kırgızların eline geçmi ve Uygurların büyük bir kısmı Hoço’da yeniden bir devlet kurmu tur. Burada Uygurların tekrar Budizm’e döndü ü anla ılmaktadır. Turfan resimlerinde ve sonraki Uygurca yazmalarda pek az Maniheizt metin vardır (Aslanapa, 19. Ayr ıca onuncu yüzyılda Uygurların oturdu u Karabalgasun’da 50’den fazla Buda mabedi vardır (Arseven, 19).

Yine Arseven (19); XIX. yüzy ıl sonlar

Kartal'la ilgili bir inancı içlerinde barındırmayan Budizm ve Mani dinlerine
ra men Uygurlara ait budist bir mabette böyle bir freskin bulunması; kartal'ın
aman'ın koruyucu ruhu olması ve Tanrı'nın gölgesi olarak görülmesi
dü üncesine sahip olan aneoluk gelene inin din de i tiren bir kısım Uygur
halkında hala devam etti inün bingösteage12.9 fudli-6(o-5(inka dev)-5(a)w:00el)94(w[(nile)-6(blir.)94(-1.1437 j/Tn

9. Göktürklerin Hun sanatını miras olarak devraldığını ve aynı inanç sisteminin (amanlık) izlerini sanatlarına yansıttıkları söylenebilir.
10. Uygur sanatında amanist etki sınırlı sayıda eserde görülebilmektedir. Mevcut örnekler Uygurların ilk dönemine ait olup çoğu Maniheizm ve Budizm dinine geçiş sürecinde tahrip edilmiştir. Ancak günümüzde bile devam eden amanist etki göz önüne alındığında Uygur sanatında amanizm'in varlığı göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- AKALIN, L.S. (19). . Ankara: Kültür Bakanl ı Yayınlan.
- ARSEVEN, C.E. (19). 1. stanbul: Cem Yayınevi.
- ASLANAPA, O. (19). 1 1. stanbul: nkılap Kitabevi.
- ASLANAPA, O. (19) 1. stanbul: Remzi Kitabevi.
- BAYAT, F. (2006). 1 1 1. stanbul: Ötüken Ne riyat A .
- ÇORUHLU, Y. (2002). 1. stanbul: Kabala Yayınevi.
- D YARBEK RL , N. (199) 1 1 1 1 stanbul: M.E.Basmevi.
- NAN, A. (192). 1 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- NAN, A. (196). . stanbul: Milli E itim Basımevi.
- KAFESO LU, . (19). . Ankara: Kültür Bakanl ı Yayınları.
- KURTO LU, M. (2006).
http://www.netpano. com/haber/1074/ Altaylardan/ Anadolu ya/ %C5%9
Eamanizm/ Tefekk%C3%BCr%C 3%BC. (26/06/2006)
- ÖGEL, B. (19). . Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PERR N, M. (2007). . (Çev. ARIBA , B.). stanbul: leti im Yayınları.
- RADLOFF, W. (196). . (Çev. TEM R, A.). stanbul: M.E.B. Basımevi.
- READ, H. (190). 1 1 (Çev. NAL. G., ASGAR . N.). Ankara: Türkiye Bankası Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul. (19) 1 . (Çev. KAZANCIG L. A.). stanbul: aret Yayınları.
- ENER, C. (2007). stanbul: Etik Yayınları.
- TANSU , S. (19). 1 1 . stanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- UZUN, T. (2007). 1 1 1 1 1 1
ttp://egitimdergi. pamikkale.edu.tr/makale/say%C4%B11 /T%C3%ERK
%20SANATINDAK%C4%B0%20KARTALLARIN%20%C4%B0KONOGRAF
%C4%B0S%C4%B0%20VE.pdf, (31/12/2007).
- YÖRÜKAN, Y.Z. (2006), 1 . stanbul: Ötüken Ne riyat.
- YÜCEL, E. (2000). 1 stanbul: Arkeolqi ve Sanat Yayınları.